

ПРОЧЕТЕТЕ ТОВА / НЕ ЧЕТЕТЕ ТОВА

ЗА ЕДНА КНИГА, ПРЕДИЗВИКВАЩА РЕАКЦИИ

Майкъл Паларе. Балканските икономики 1800-1914: еволюция без развитие. София, АПОСТРОФИ, 2005, 425 стр. (Michael Palaret. The Balkan Economies c. 1800-1914: Evolution without Development. New York, Cambridge University Press, 1997. xvi, 415 pp.)

Когато екипа на сайта ANAMNESIS.info ме помоли да напиша отзив за книгата на Майкъл Паларе, аз се порових из web-пространството и on-line книжарниците за повече информация относно автора. Но вместо търсените биографични данни попаднах на следното изречение, с което се рекламираше – и в българските и в англоезичните сайтове – изследването: „*Балканските икономики 1800-1914: еволюция без развитие* е силно „ревизионистична“ книга”¹. Защо ревизионистична и какво се ревизира?

Сравнителното изследване на М. Паларе, както подсказва и самото заглавие, разглежда стопанското развитие на Балканите в периода 1800-1914. Интересът на автора се концентрира не върху целия Балкански полуостров, а върху Черна гора, териториите на османската империя, върху които с течението на XIX век се оформят държавите България и Сърбия и географските области Македония и Босна и Херцеговина. Позицията, от която тръгва изследвача е, че през изследвания период разглежданите балкански икономики минават през две големи институционални трансформации. Първата е преодоляването на децентрализацията в османската административна система, което според М. Паларе е и основният импулс за балканския икономически растеж. А втората е създаването на независими балкански държави, което води до забавяне на стопанското развитие. На този принцип е подчинена и структурата на цялото изследване – две части, едната до 1878 г. (стр. 12-180) и втората след 1878 до 1914 г. (стр. 181-392), общо 12 глави. Основната теза, прокарвана последователно в целия текст и защитена аргументирано от М. Паларе, може да бъде формулирана по следния начин – постигната политическа свобода на балканските държави не им носи и икономически просперитет. Основните доказателства, които Паларе излага в подкрепа на този свой възглед са резултат от сравнението между сръбското, българското и босненското икономическо развитие.

До 1878 г., както Паларе показва, османските институции са силно ангажирани с организацията на политическия и икономическия живот. Тези институции претърпяват между 1790 г. и 1878 г. промени, които имат значителен ефект върху икономическото развитие на Балканите. Във века, предшестваш 1914 г., нископродуктивното селско стопанство представлява основата на икономиката. Авторът, обаче, убедително твърди, че е погрешно да продължава да се поддържа тезата за периода на османското владичество като период на феодална стагнация. В България преди 1878 г. османските институции подпомагат подобряването на възможностите за развитие едновременно на прото-индустрията и земеделието, което прави тази територия най-проспериращата в рамките на империята. Факторите, подпомагащи подобно развитие, които М. Паларе посочва, са следните: сравнително високата урбанизация на османските владения в

¹ Интересното е, че в англоезичните представяния книгата е определена като „дискусионна“ (controversial), докато в България книгата е рекламирана като „ревизионистична“.

Европа и съответно пазара за занаятчийска и прото-индустриална продукция, който се осигурява като следствие; предвидимостта на данъчната тежест; ориентирането на земеделието към пазарна реализация на добива; добрите географски условия за създаване на текстилна промишленост. Контрапункт на подобно развитие е стопанската ситуация в Сърбия, развиваща се извън Османската империя след 1815 г.

Едно оригинално обяснение за тази разлика, предложено от Паларе, е, че селяните от западните Балкани са по-мързеливи в сравнение със селяните от други части на Европа. Много едновременни наблюдатели и съвременни специалисти подкрепят твърдението, че съществува своеобразна култура на мързела в по-голямата част от западните Балкани. Изводите, който Паларе прави въз основа на използваните извори са, че упоритият труд за подобряване на жизнения стандарт се възприема от общността като неестествено поведение и че тази нагласа подсилва традиционната съпротива срещу промените в начина на живот. Като особен случай е разгледана Черна гора и специфичната „героична“ менталност, оформила се в резултат на исторически сложили се обстоятелства сред черногорците. Що се отнася до Босна, то неуспехът на османските власти до към 50-те години на XIX век да преодолеят съпротивата на местния мюсюлмански елит, в допълнение към гореизложеното, предопределя изостаналостта на областта в сравнение с другите разглеждани области (с изкл. на Черна гора).

През 1878 г., в резултат на решенията взети от Берлинския конгрес, Османската империя е лишена от значителни части от своите владения. Със създаването на българското княжество като самостоятелна, макар и васална в началото, държавна единица настъпват значителни промени. Османските институции, съдействали за благоприятната среда, в която се развива икономиката до този момент, са премахнати. Основната теза, развита от М. Паларе във втората част на книгата е, че създаването на България като отделна от Османската империя държава има отрицателен ефект в дългосрочен аспект върху стопанското развитие, тъй като по този начин се забавя прото-индустриалният растеж. А именно прото-индустрията и нейното успешно развитие са определени от автора като „основен източник на икономически динамизъм“ в България (стр. 181). В селскостопанския сектор Паларе говори за „сърбизиране“ т. е. за раздробяване на поземлената собственост, което не подпомага интензификацията на земеделието и ориентирането му към пазара. На другия полюс е босненската икономика, която започва да се индустриализира в резултат на австро-унгарското управление. Развитието ѝ е такова, че към 1914 г. по основни показатели босненската икономика надминава тези на България и Сърбия едновременно, достигайки 54 % от общото индустриално производство на трите държави. Босна под управлението на Австро-Унгария е пример на М. Паларе какво би могло да бъде развитието на България и Сърбия. Като фактор за босненския напредък авторът посочва по-високата търпимост на босненците към чужденците в сравнение с българи и сърби, намерила израз и в по-голямата търпимост към чужди инвестиции и предприемачи.

Основният извод на М. Паларе, макар и само имплицитно загатнат, отнасящ се до несъстоялото се стопанско развитие въпреки растежа на балканските икономики е, че политиците от този период не съумяват да определят правилно дългосрочните стратегически цели, които независимите държави трябва да следват. Или с думите на автора „триумф[ът] на политическата над икономическата рационалност“ е в основата на „еволуция[та] без развитие“.

Може би именно това се има предвид с определянето на книгата като „ревизионистична“, тъй като ако се приемат нейните изводи то логично би следвало да се ревизират голяма част от оценките за успешното социално, политическо, икономическо и културно развитие на балканските държави в периода 1878-1914 г.

И за да не остане впечатлението, че всичко е безпроблемно с тезите и доказателствата на М. Паларе следва, обаче, да се отбележат и някои дискуссионни моменти. На първо място би следвало да се изтъкне, че изследването е богато подкрепено със статистическа информация, но не бива да се забравя, че поне за периода до 1878 г. този род информация е твърде откъслечна и фрагментирана. Това прави почти всякакви изводи и обобщения, основани на тези данни, по-скоро хипотетични и отворени за бъдещи дискусия и доуточнения, отколкото сигурно доказани факти. Друг момент, който не може да не направи впечатление, е до известна степен изолирането на икономиката от цялостната социална и политическа ситуация в балканските страни и по-точно неотчитането на националистичните и патриотични настроения, доминиращи в обществата на Балканите и пречките, които тези настроения поставят пред едно по-„рационално“ икономическо развитие. И нещо по-конкретно, отчитайки ниското ниво на съпротива срещу чуждите инвестиции в Босна, не трябва да се забравя, че за разлика от българите и сърбите, босненците не вземат сами решения за стопанското си развитие. В същото време в Сърбия и България на присъствието на чуждестранни инвестиции се гледа като на загуба на суверенитет, нещо което съвсем не е лишено от основание.

Все пак най-голямото достижение на всяка една книга е не толкова да достигне до колкото се може по-голям брой читатели, а по-скоро да накара някои от тях да си зададат въпроси, на които да търсят отговор, да ги провокира да мислят, да доразвиват или оборват идеите на автора. Изследването на Майкъл Паларе е именно такова и за радост е преведено вече и на български. Ерудицията на автора и разнообразието на използвания разноезичен изворов материал я правят особена ценна за студенти и специалисти по стопанска история. Прочетете я, защото това е книга, която предизвиква реакции.

Христо Беров